

MATEMATİK ve DARÜŞŞAFKA

Derleyen: Beşir ÖZMEN

Kaynak:

OSMANLI MATEMATİK LİTERATÜRÜ TARİHİ

İSLAM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ (IRCICA)

Hazırlayanlar

Ekmeleddin İhsanoğlu – Ramazan Şeşen – Cevat İzgi – Cemil Akpınar – İhsan Fazlıoğlu

Editör Ekmeleddin İhsanoğlu

İstanbul 1997

Eserde bulunan bilgileri Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Darüşşafaka açısından gözden geçirdiğimde 22 kayda rastladım.

Özetlersek bu 22 kayıt Darüşşafaka mezunları, öğretmenleri, basılan eserler, okutulan kitaplar, geliri Darüşşafaka'ya bağışlanmış kitaplardan oluşmaktadır.

Bu kayıtlar aşağıda 1-22 arasında numaralandırılarak verilmiştir.

Üç önemli kayıta Darüşşafaka ile güçlü bağlantıları bulunmasına karşın Darüşşafaka adı zikredilmemiştir. Bu kayıtlar da dikkate alınmıştır.

1. **No 5:** Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa Darüşşafaka'nın beş kurucusu arasındadır.
2. **No 8:** Ahmed Midhat Efendi Darüşşafaka'da öğretmenlik yapmıştır. 1912 yılında son nefesini Darüşşafaka'da vermiştir. Torunları Ahmet Yazgıç ve Mithat Günay Yazgıç Darüşşafaka Lisesi mezunlardır.
3. **No 11:** Gazi Ahmed Muhtar Paşa da Darüşşafaka'nın beş kurucusu arasındadır.

Ahmed Midhat Efendi, Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Salih Zeki'nin mezarları Fatih Cami haziresindedir.

Beşir Özmen

05.07.2011

1

208. MEHMED İZZET (1275/1858'de sağ)

XIII./XIX. asrın başlarında İstanbul'un Kulaksız semtinde doğan Mehmet İzzet 1274-1275 yıllarında Mühendishane'nin idadiye sınıflarında matematik ve cebir öğretmenliği yaptı. Bir ara Mühendishane'de tercüman olarak çalıştı. Daha sonra Cidde su yollarının tamirine memur edildi. Bu görevdeyken vefat etti. Kaymakamlık rütbesini de haiz Muhammed İzzet'in Hırka-i Sa'adet dairesinde (Topkapı Sarayı'nda) güzel bir Medine-i Münevvere resmi vardır.

Matematik sahasında şu eserleri vardır:

1. Alğaz al-Hisab li Ikaz al-Tullab
2. Cebir Muallimi
3. İlm-i Cebr

Bu eserde **Darüşşafaka** cebri-ala ve hendese-i resmiye muallimi Mehmet Emin Bey ile beraber taşra idadiye mekteplerinin altındı ve yedinci sınıflarında okutulmak maksadıyla hazırlanmıştır. Bursalı Tahir bu eserin adını İlm-i Cebr ve Muadele şeklinde verir.

Sayfa: 303

2

273. YUSUF ZİYA PAŞA (ölm. 1300/1882)

Gümrükçü Mehmet Akif Efendi'nin oğludur. 1242/1826'da İstanbul'da Sofular'da doğdu. Sibyan mektebinden sonra hususi hocalardan riyaziye ve tabiye okudu. 1258/1842'de 17 yaşında iken Daire-i Askeriye'de Mesarifat Hazinesi Muhasebesine mülazemetle girdi. 1269/1852'de Kırım Luharebesinde Batum Ordusu Mümeyyizliğine memur oldu. Dokuz ay kadar orada bulundu. Muharebenin sonunda tekrar eski vazifesine döndü. 1280/1863'de Bab-ı Seraskeri Ruznamçe Mümeyyiz-i Evvelliğine, 1281/1864'te ruznamçeciliğe terfi edildi. 1284/1867'de Evkaf-ı Hümayun Muhasebeciliğine, ertesi yıl Nizamiye Muhasebeciliğine memur oldu. 1287/1870'de Serasker Müsteşarlığına, yine aynı yıl Divan-ı Muhasebat Riyaseti ilavesiyle Maliye Müsteşarlığına getirildi.

1871'de Maliye nazırı oldu. Kısa bir müddet sonra Rüşumat Emini, 1289/1872'de Şura-yı Devlet azası, sonra Nafi'a Meclisi reisi, müteakiben Orman ve Meadin İdare-i Umumiyesi nazırı oldu. 1290/1873'te ikinci defa Maliye nazırı oldu. 1292/1875'de Defter-i Hakani nazırlığına, 1293/1876'da Maarif-i Umumiye nazırlığına, 1294/1877'de üçüncü defa Maliye nazırlığına tayin edildi. Maliye nazırı iken ilk meclis-i mebusan için yapılan seçimde İstanbul'dan mebus seçildi. 1295/1878'de Trabzon Valiliğine tayin olundu. Ertesi yıl bu memuriyetten istifa ettikten sonra Erzurum ve Van cihetleri Birinci Komiserliğinde bulundu. 1298/1881'de ikinci defa Trabzon Valiliğine tayin olundu. 1300/1882'de Trabzon'da ölünce, Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Sultan'ın yaptırdığı Hatuniye Camii'nin avlusunda gömüldü.

Yusuf Paşa'nın, Daire-i Askeriye'de ruznameci iken, gerek Simkeşhane'deki Çırac Mektebinin ve gerekse Sultan Selim civarındaki **Darüşşafaka**'nın tesisinde mali ve bedeni olmak üzere emekleri geçmiştir. Yusuf Paşa, Aksaray'da Sofular Mahallesinde oturmaktaydı. Her sabah Daire-i Askeriye'ye giderken, simkeşhane çarşısının açılmasını bekleyen esnaf çıraklarıyla, kalfalarının çarşı kapılarında, sokak köşelerinde, şurada burada boşuna vakit geçirdiklerini görüyor ve üzüntü duyuyordu. Komşusu Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Müessesat-ı Diniye Müdürü Sakızlı Esad ve Vidinli Hüseyin Tevfik Paşalarla geceleri birleşerek bu zavallıları hiç olmazsa çarşı açılıncaya kadar olsun bir nebze okutup yazdırmak, biraz da hesap vesaire gibi şeyler öğretmek üzere 1281/1864'te Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye adıyla bir cemiyet kurdular. Bu cemiyet beklenin üstünde bir başarı göstermiştir. Yusuf Paşa, Simkeşhane sebili üstündeki Emetullah Kadın Vakfında bulunan taş mektebi Maarif Nezaretinden alarak bin müşkilatla tamir ettirmiştir. Çırac mektebini başta Yusuf Paşa olmak üzere, birkaç zat idare etmiş ve okutma zamanını işe mani olmayacak surette tertip ettikleri için halkın büyük bir rağbetine mazhar olmuşlardır.

Çırac Mektebi için büyük fedakarlıklarda bulunan Yusuf Paşa, mektepte bizzat usul defteri ve hesap dersi vermiştir. Bu iki odalı mektepte yıllarca halka meccanen ders verenler arasında, o tarihte maarif nazırı olan Yusuf Paşa'dan başka Trabzon mebusu Ali Naki Efendi, ünlü matematikçi Vidinli Tevfik Paşa da vardı. Simkeşhane Mektebinde umulanın üstünde görülen başarı üzerine adı geçen cemiyet, **Darüşşafaka**'nın tesisine girmişlerdir.

Matematikçi Mehmed İzzet Bey, bu mektepteki derslere özellikle orta yaştaki halkın gösterdiği rağbetin dikkat çekici olduğunu, ondalık kesir hesaplarına o tarihlerde vakıf ve aşına olanların sayısı pek sınırlı olduğundan Yusuf Paşa'nın dersine devam edenlerin daha çok olduğunu, Yusuf Paşa'nın derslerinden büyük istifadeler temin edildiğini, notlarının toplanmasından meydana gelen ve daha sonra **Darüşşafaka**'ya bağışlanan meşhur hesap kitabının ortaya çıktığını söylemektedir. Mehmet İzzet Bey, o devirdeki tedris usulüne göre, erbabının, söz konusu kitabı takdir ettiklerini kaydetmektedir.

Yusuf Ziya Paşa, hesapla defter tutma usulünde ve Maliye işlerinde zamanına göre yüksek bir sima olarak tanınmıştır. Askeri mekteplerde bir müddet okutturulmuş olan Teshil-i Hesab adlı eserinden başka hendese ve cebire dair diğer iki küçük basılmış eseri daha vardır.

Yusuf Paşa'nın coğrafyaya da merakı olduğunu, okutma usulünü o zaman mektebin coğrafya hocalığını yapmış olan İsmail Cemil Paşa şöyle anlatmaktadır.

“Yusuf Paşa, her Cuma günü tatilden istifadeyle **Darüşşafaka**'ya gittiğinde mevcut talebeyi toplar, coğrafyaya dair hocaları tarafından verilen dersleri sorar, haritalarını da kara tahtaya yaptırır. Talebeye memleketin mahsulatına, ithalat ve ihracatına dair de malumat vermesini rica eder, buna dair bilgi ve belgesi olmadığı cevabını alması üzerine, Rüsumat'tan buna dair olan istatistikleri verirdi.”

Yusuf Paşa hiç evlenmemiş ve gayet kanaatkar bir hayat geçirmiştir. Akranı arasında orta oyunu oynadığı zaman Kavuklu'ya çıkar, nükteleri ile arkadaşlarını neşelendirir idi. Yusuf Ziya Paşa'nın Maliye nazırlığındaki icraatından en ziyade tenkide uğrayanı, Mahmud Nedim Paşa'nın Esham-ı Umumiye faizlerini yarı yarıya indirmek suretiyle devlet ve memleketi iflas ve harabeye sevkeden, mali ve siyasi tarih için bir leke sayılan bu tedbirin gerek Encümen-i Has elindeki müzakerelerinde, gerek Heyet-i Umumiye-i Vükelaca tezekküründe Maliye nazırı sıfatıyla hazır bulunduğu halde kabulüne engel olmaması ve Mahmud Nedim Paşa'nın işfalkar sözlerine kapılarak kaleme aldırıldığı karar ve mazbatalar diğer vekiller ile beraber imzalamasıdır.

Yusuf Paşa'nın matematikle ilgili iki eseri tespit edilmiştir:

1. Muhtasar Kava'id-i İlm-i Hesab
2. Mukaddime-i İlm-i Cebir

294. SADEDDİN (1310/1892'de sağ)

Üsküdar'lı Albay Sadeddin Efendi Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye müellifinin hocasıdır. 1282/1865 yılında Harbiye'den, 1283/1866 yılında kurmay kısmından mezun oldu. Önceleri Harbiye'nin idadi (lise) kısmında ve Harbiye'de riyaziye hocalığı yaptı. Sonra muallimlikle birlikte ders nazırlığına, daha sonra müdürlüğe tayin edildi. Bu eğitim hizmetleri yirmi sene sürdü. 1310/1892 yılı civarında beşinci ordu kurmay başkanıydı.

1. Hendese-i Mücesseme
2. Hendese-i Resmiye

Kitab basılmış, geliri *Darüşşafaka*'ya bağışlanmıştır.

Fenn-i Makine adlı başka bir eseri daha vardır.

Sayfa: 370

329. MEHMED VEFİK (1900 yılı civarında sağ)

Darüşşafaka mezunlarındandır. Matematik sahasında Kolay Hesab adlı bir el kitabı yazmış ve eser basılmıştır. Eserde dört işlemde bahseder.

Sayfa: 400

331. VİDİNLİ HÜSEYİN TEVFİK PAŞA (ölm. 1319/1901)

1248/1832 yılında Vidin’de doğdu. İlk tahsilinden sonra 15-16 yaşlarında İstanbul’a geldi. Hasköy’deki Mühendishane-i Berri-i Hümayun’un yeni açılan resim sınıfına kayıtlı oldu. Daha sonra matematik temeller olmadan teknik resmin yapılamıyacağını anladı. Maçka’daki Askeri İdadi’ye girdi. Bu okulu bitirdikten sonra Harbiye’ye girdi. 2 Ramazan 1275/5 Nisan 1859 tarihinde mülazımlıkla kurmay sınıfına geçti. 26 Şaban 1276/20 Mart 1860 kurmay yüzbaşı oldu. Nihayet, çeşitli rütbelerden sırayla geçerek 1291/1874 yılında mirliva, 1295/1878 yılında ferik oldu.

Vidinli Tefrik Paşa önce Mekteb-i Fünun-ı Harbiye’de matematik hocalığı yaptı. Daha sonra Paris askeri atışeliğinde bulundu. Dönüşünde Mekteb-i İdadi-i Askeri matematik öğretmenliğine, ardından Harbiye fizik öğretmenliğine tayin edildi. Darülfünun’da matematik ve astronomi müderrisliği yaptı. 1289-1295/1872-1876 yıllarında Amerika’da çeşitli görevlerde bulundu. Dönüşünde Hendesehane Nazırlığına tayin edildi. 1297/1880’de Tophane-i Amire Meclisi Riyaseti’ne, 1298/1881’de Maliye Nazırlığına atandı. 1300/1883 yılında orta elçi sıfatıyla Washington elçiliğine tayin edildi. 1307/1890 yılında Ticaret ve Nafia Nazırlığına tayin edildi. 1310/1898’de müşir (mareşal) oldu. 1315/1897’de ikinci defa Maliye Nazırı oldu. 1316/1898’de Teftiş-i Askeri Komisyonu azalığına getirildi. 27 Safer 1319/16 Haziran 1901 tarihinde İstanbul’da öldü. Eyüb’teki bu mezarına gömüldü. İngilizce, Fransızca bilirdi. Almanya, Fransa, Belçika tarafından çeşitli nişanlarla taltif edilmiştir. Bursalı Tahir’in dediği gibi devrinde Osmanlı riyaziyecilerinin reisi sayılırdı. New Island Tarih Cemiyeti azalığına tayini münasebetiyle Fransızca söylediği Memalik-i Osmaniye ve İslamiyet adlı nutukları meşhurdur. Astronomi ile ilgili kısımda o konuya giren eserlerinden bahsedildi. Asıl matematik sahasında değerli eserler yazmıştır. Linear Algebra (Lineer Cebir =Cebir-i Hattı) sahasında dünyada ilk eser yazar bilginlerdendir. Cebir makine sahaslarında da değerli eserleri vardır:

1. Cebir-i A’la
2. Hesab-ı Müsenna (Dual Mathematique)
3. Linear Algebra (İngilizce)
4. Usül’i Cebr
5. Usül-i İlm-i Hesab
6. Yeni Ölçülerin Menafi ve İstimaline Dair Risale-i Muhtasara

6

348. MUSTAFA SAFVET PAŞA (ölm. 1329/1911)

İstanbul'un Beşiktaş semtinden olup, 1277/1860 yılında Harbiye'den, 1278/1861 yılında kurmay kısmından mezun oldu. Uzun müddet Kuleli Askeri Lisesinde, (1289/1872'den itibaren binbaşı, kaymakam, albay rütbelerindeyken) topografya, hendese-i resmiye dersleri verdi. 1310/1892 yılında Van redif livası kumandanıydı. Daha sonra Suriye'ye gönderildi. Oradan döndükten sonra emekli oldu. 1329/1911 yılında öldü. Eyüb'teki Kırk Merdiven mezarlığına gömüldü. Hafızası çok kuvvetliydi Ders anlatırken yanında kitap bulundurmadan hafızasından tahrir ederdi. Bu münasebetle "Kitapsız Hoca" diye tanınmıştı. Babası Hoca Abdurrahman da Harbiye'nin en eski Arapça hocalarındandı. Mustaf Safvet Paşa'nın astronomi sahasındaki eserlerinden daha önce bahsedildi. Matematik sahasında ise şu eserleri vardır.

1. Logaritma
2. Mecmua-i Hendese
3. Müsellesat-ı Küreviye

Geliri **Darüşşafaka'**ya bağışlanmak için basılmıştır.

4. Usül-i İlm-i Hesab

7

349. RASİH BEY (ölm. 1329/1911)

Rizeli Mustafa Rasih Bey, Mekteb-i Bahriye'den mezun olan Osmanlı matematikçilerindendir. Mekteb-i Bahriye'de ve **Darüşşafaka'**da muallimlik yapmıştır. 17 Zilkade 1309'da sanayi madalyasıyla taltif edilmiştir. 1329/1911 yılında İstanbul'da ölmüş, Kandilli mezarlığına gömülmüştür. Rasih Bey yüksek ahlak sahibi bir kişiydi.

Matematik, astronomie, denizcilik ve haritacılık konularında altı eser yazdı. Bunlardan Fenn-i Mesaha-i Bahriye ile Suver-i Kevakib başka bir kişinin adıyla basılmıştır. Harita-i Bahriye Ahzi adlı eseri de basılmamıştır. Matematik sahasında üç kitabı olup bunlardan sadece biri basılmıştır.

1. Hendese-i Resmiye
2. Müsellesat-ı Küreviye
3. Usül-i Hendese

Sayfa: 424

8

352. AHMED MİTHAT EFENDİ (ölm.1912)

1844 yılında İstanbul'da Tophane'de doğdu. Babası Bezci Süleyman Ağa, Ahmet Midhat beş-altı yaşındayken öldü. Ana tarafından büyük kardeşi Hafız Ağa Vidin vilayetinde bir kaza müdürüyken onu yanına aldı. Ahmet Midhat orada ilk tahsiline başladı. 1859 yılında ailesi İstanbul'a dönünce Tophane'de Kumbaracı yokuşundaki sıbyan mektebine devam etti. Midhat Paşa 1861 yılında Vidin eyaletine vali tayin edilince Hafız Ağa onunla beraber Vidin'e gitti. Ahmet Midhat da ağabeyisi ile beraber Vidin'e gitti, orada rüşdiye mektebine devam etti. Midhat Paşa'nın teşvikiyle Ahmed Mithat müderrislerin derslerine devam ederek, Dragan Egendi'nin Fransızca öğrenerek tahsilini ilerletti. Aynı sıralarda Tuna gazetesinde yazılar yazmaya başladı. Bundan sonra Midhat Paşa ile beraber Bağdad'a gitti, orada tahsil ve muharrirlik hayatına devam ederek *al-Zavra* gazetesinin müdürlüğünü yaptı. Bu eserlerini burada yazdı.

1871 yılında İstanbul'a dönen Ahmet Mithat Efendi, Midhat Paşa'dan izin alarak kendi matbaasını kurmaya başlamış, zamanla Bab-ı Ali'de güzel bir matbaa kurmuştur. 1872 yılında dine aykırı sayılan bir yazısı dolayısıyla önce tutuklanmış, sonra Rodos'a sürgün edilmiştir. Gazetecilik, muharrirlik ve eğitimcilik işleriyle orada da uğraşmış, değerli eserler yazmıştır. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra II. Abdülhamid tarafından affedilip İstanbul'a dönmüştür. *Takvim-i Vakayi* müdürlüğüne getirilmiştir. Abdülhamid tarafından da desteklenerek rahat ve verimli bir hayat sürmüştür. Onun en başarılı gazetecilik hayatı 1878'de çıkarmaya başladığı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesiyle başlar. Ahmed Midhat gazetecilik hayatı yanında memurluk hayatına da devam etmiş, 1885 yılında karantinalar başkatibi, 1895'te ise Meslis-i Umur-i Sıhhiye ikinci reisliğine getirilmiştir. 1888 yılında Stockholm'de toplanan sekizinci müsteşrikler kongresine Osmanlı Devleti temsilcisi olarak katılmıştır. 1891 yılında bala rütbesine terfi ettirilmiş,

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine emekliye ayrılmış, 28 Aralık 1912 tarihinde ölmüştür. Ahmet Midhat bir gazetece ve halk eğitimcisidir. 150'den fazla eser yazarak halkın kültürünü yükseltmeye çalışmıştır. Onun en büyük başarısı Seyyit Battal Gazi ile Aşık Garib tiryakisi olan halka derece derece yalnız roman zevkini değil, aynı zamanda kültür ihtiyacını da aşılmasıdır. O hakikaten *Dağarcık ve Kırk Anbar* ile başladığı bu sistematik hizmetine yarım asra yakın devam etmiş ve çevresi milli hudutları aşan bir okuyucu kitlesinin rehberi olmuştur. O, halka Türkçenin zevkini aşılması, Türk tarihinin uzun ve şanlı bir geçmişi olduğunu göstermiştir. Bu konularda pek çok roman ve tarihle ilgili halk kitabı yazmıştır.

Ahmet Midhat Efendi'nin burada bizi ilgilendiren üç eseri vardır.

1. Hâce-i Evvel
2. Rehber-i Hesab
3. Yeni Ölçülere Açık Hesab

Sayfa: 426

9

362. RİFAT PAŞA (ölm.1334/ 1916)

Uşaklı Mehmet Rifat Paşa, 1292/1875 yılında Harbiye'den, 1294/1877 yılında kurmay mektebinden mezun oldu. Askeri hayatının çoğunu askeri ve mülki mekteplerde riyaziye hocalığı yaparak geçirdi. II. Abdülhamid'in oğullarına hocalık yaptı. Pek çok talebe yetiştirdi. Paşalık (feriklik) rütbesine kadar yükseldi. 1909'dan sonra emekli oldu. Beylerbeyi'nde 1334/1916 tarihinde öldü. Nakkaş kabristanına gömüldü. Mehmed Esad tercüme ve te'lif eseri olduğunu söyler. Bursalı Tahir matbu eserlerinden 10 tanesinin adını verir. Bunlardan 7'si matematiğe, 1'i mekanike, 2'si coğrafyaya dairdir. Matematike ait eserleri şunlardır.

1. Logaritmali Usul-i Müsellesat-i Müsteviye ve Mesa'ili
2. Mesa'il Müsellesatiye
3. Mesa'il-i Riyaziye
4. Mufassal Hendese
5. Mülahasas Hendese
6. Müsellesat-ı Kürekiye

7. Müsellesat-ı Müsteviye
8. Tatbikatlı Usul-i Müsellesat-i Küreviye
9. Tatbikatlı Usul-i Müşelleşat-ı Müsteviye
10. Usul-i Müsellesat-ı Müsteviye

Müellifin, Mekteb_î İdadi ve **Darüşşüfaka**'da riyaziye öğretmenliği yaptığı ve Kolağası rütbesinde bulunduğu sırada tercüme ve te'lif usulü ile hazırladığı bir eserdir.

Sayfa: 441

10

366. AHMED RAGIB PAŞA (ölm.1335/ 1917)

Kütahyalı olan Ahmed Ragıb Paşa Sultan II. Abdülhamid'in başmabeyincisi Müşir Nuri Paşa'nın kardeşidir. Matematikte ihtisas sahibi askerlerdendir. 1288/1871'de Harbiye'den piyade zabiti olarak çıktı. Hayatının büyük kısmını öğretmenlikle geçirdi. Kasımpaşa Askeri Rüşdiyesi'nde müdürlük vazifesinde bulundu. Menşe-i Muallimin'de cebr_î adi ve müsellesat-ı müsteviye, Mekteb-i İdadiye'de ise hendese-i resmiye hocalığı yaptı. Beşiktaş Askeri Rüşyitesine müdür oldu. Bu esnada kol ağası idi. Bilahare Korgeneralliğe kadar yükseldi. Emekli olduktan sonra 1335/1917'de vefat etti. Kabri Eyüp'teki Siyavuş Paşa türbesindedir. Kütahya kaymakamı iken Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nin ikinci tercüme şubesinde memurluk yaptı. Hesab ve hendeseye dair eserler talip eden müellifin bu eserlerinden basılmış olanlar şunlardır. Miftah al-Handasa, Miftah al-Hisab, İlm-i Cebr ve Hesap-ı Muamelat. Bu eserlerin dışında Cebr-i Adi, Cebr-i A'la, Coğrafya-yı Umumi ve İlm-i Hey'et adlı eserleri vardır.

1. Hesab-ı Muamelet
2. İlm-i Cebr

Cebre dair yazdığı bu eser on fasıl üzerine tertip edilmiştir. **Darüşşafaka**'nın 5. ve 6. Sınıflarında okutulmak üzere Cem'iyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından ders kitabı olarak hazırlanmıştır.

3. Miftah al-Handasa
4. Miftah al-Hisab

Sayfa: 446

369. GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA (ölm.1336/ 1918)

Osmanlı Devletinde son zamanlarda yetişen büyük kumandanlardan, devlet ve ilim adamlarındandır. 1839 yılında Bursa'da doğmuş, 1918 yılında İstanbul'da ölmüştür. Hayatı boyunca askeri ve idari çok önemli görevlerde bulunmuş. 1912 yılında kısa bir müddet sadrazamlık yapmıştır.

Ahmet Muhtar Paşa tarih, astronomi, coğrafya konularında eserler yazmıştır. Bunlardan Fenn-i Tersim-i Riyazi adlı eser genellikle geometriyi ilgilendirir. Kitap beş kısımdan meydana gelir. Birinci kısım topografya, ikinci kısım usul-i mürtesemat, üçüncü kısım ulus-i mürakkama, dördüncü kısım menazır-ı tabiye, beşince kısım gölgedekiler hakkındadır.

Sayfa: 451

370. HASAN FERİD BEY (ölm. 1336 rumi/1918)

Osmanlıların son devirlerinde yetişen büyük matematikçilerden ve maliyecilerdendir. Trablusgarb reji müdürü Mustafa Suad Bey'in oğlu olup 30 Mayıs 1287/12 Haziran 1872 tarihinde doğdu. **Darüşşafaka'**ı birincilikle bitirdikten sonra Telgraf Nezaretinde memur oldu. 1306/1889 Eylül'ünde Yüksek Telgraf Mektebinde okuması için Paris'e gönderildi. 14 Eylül 1308/27 Eylül 1891 tarihinde telgraf mühendisi olarak döndü, yine telgraf işlerinde memur oldu. Bu arada **Darüşşafaka'**da cebir ve hikmet (fizik), Darülmualimin-i Aliye'de hesap dersleri verdi. Daha sonra telgraf fabrikasının yenileştirilmesi için fabrikaya müdür tayin edildi. Fabrikaya çeki düzen verip yenilikler yaptı. Kendisini tanıttı. Sonra, Darphane müdürü oldu. Ekonomi ile uğraşmaya başladı. Maliye Mektebinde "nakid ve mali itibar" dersleri verdi. **Darüşşafaka** mecmuasını çıkardı. Hayatının son zamanlarında Maliye Nezaretinde Düyun-i Umumiye ve Muamelat-ı Nakdiye müdürlüğü, banka nazırlığı yaptı. Sonra İtibar-ı Milli Bankası müdürü oldu. 1336/1921 yılı seçimlerinde İstanbul mebusu oldu. Vazifeye başlayamadan 6 Kanun-ı sani 1336/19 Ocak 1921 tarihinde zatürri hastalığından Kadıköy'de öldü.

H.Ferid Bey iyi ahlak sahibi, bütün işlerinde iktisad ve ihtisarı seven bir kişiliğe sahipti. Yazılarında da ihtisarı severdi. **Darüşşafaka** mecmuasındaki yazılarından hesaptan sevk aldığı anlaşılıyor. İnce, hoş sohbet, latifeli konuşan bir kişiydi. Her şeyi öğrenmekten ve incelemekten hoşlanırdı. Bankacılık sahasında Nakd ve İtibar-i Mali, Bankacılık adlarında iki kitap yazmıştır. Bunlar Maliye Mektebinde verdiği derslerden meydana gelir, hesap sahasındaki ilmi kudretini gösterir. Matematikle ilgili eserleri şunlardır:

1. Hesab Eğlenceleri
2. Hesab-ı Ticari
3. Mükemmel İlm-i Hesab
4. Mükemmel İlm-i Hesab
5. Nakd ve İtibar-i Mali

Sayfa: 452

13

372. ZİYA PAŞA (ölm. 1338/1919)

Aslen Doğu Türkistanlıdır. İstanbul'un Koska semtindedir. 1283/1866 yılında Harbiye'nin piyade sınıfından mezun oldu. Riyazi ilimlerin cebir ve hendese konularında mütehassis bir kişiydi. Harbiye mektebinden mezun olduktan sonra Kuleli İdadisinde ve idadilerde hocalık yapmıştır. Sonra Askeri Tıbbiye İdadisi ders nazırlığında bulunmuştur. 1338/1919 yılında İstanbul, Erenköy'de ölmüştür. Sahra-yı Cedid mezarlığında gömülmüştür. Bursalı Tahir basılmış 8 kitabından bahseder.

1. Cep Logaritması
2. Fenn-i Usül-i Defteri

Bursalı Tahir tarafından zikredilen bu eseri müellif Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'de hendese hocasıyken çevirmiş ve eserin **Darüşşafaka**'nın altıncı senesinde okutulması kabul edilmiştir

3. İlm-i Cebir
4. Kunh al-Hisab
5. Müsellesat-ı Küreviye
6. Müsellesat-ı Müsteviye

7. Hesab-ı Mükemmel
8. Hazır Hesab-ı Askeri

Sayfa: 455

14

375. SALİH ZEKİ (ölm. 1338/1920)

Osmanlıların son zamanlarda yetişen büyük matematikçilerindendir. 1281/1864 yılında İstanbul'un Küçük Mustafa Paşa semtinde dünyaya geldi. **Darüşşafaka'**ya girdi. 1882 yılında bu okulu bitirdi. Memur olarak çalıştı. Zekası ve çalışkanlığıyla kendisini gösterdi. Yüksek tahsil için Paris'e gönderildi. 1887 yılında Sorbon'un Politeknik Okulunu birincilikle bitirdi. Yurda döndükten sonra bir müddet mühendis olarak çalıştı. Sonra öğretim hayatına atıldı. **Darüşşafaka'**da fizik ve matematik dersleri verdi. Ardından Darülfünun (Üniversite)'da matematik, astronomi ve fizik müderrisi oldu. Bu bölümlerin üniversitede kurulmasında büyük hizmeti geçti. 1895 yılında A. Coumbary'nin yerine İstanbul Rasathanesi müdürü oldu. 1913 yılında Darülfünun Müdürü (Rektörü) tayin edildi. 1917 yılında bu görevden ayrılarak hocalığa devam etti. 1920 yılında öldü. Kabri Fatih Camisi avlusundadır.

Salih Zeki, İstanbul Üniversitesindeki matematik, fizik ve astronomi bölümlerinin kurucusu, Türkiye'de ilim tarihi çalışmalarının ilk başlatıcısıdır. Bursalı Tahir "1300 tarihinden itibaren Türk gençliğinin tedrisat-ı aliye-i riyaziyeden istifadesi hususunda Salih Zeki merhumun gayret ve hizmeti hiçbir şeyle mukayese olunamaz." der. Salih Zeki, matematik, astronomi, fizik ve ilimler tarihi sahalarda eserler yazmış, felsefeye dair Fransızca'dan değerli kitaplar tercüme etmiştir. Salih Zeki'nin çeşitli konulardaki eserleri arasında bugün hala değerini koruyan, onun matematik, astronomi, bilim tarihi konusundaki eserleridir. O, sadece Türkiye'de değil, dünyada İslam bilim tarihinin ilk ciddi öncülerindendir. Bu konuda yazdığı Asar-ı Bakiye ve Kamus-ı Riyaziyat doğu bilim tarihi hakkında ilk ciddi ve kapsamlı çalışmalardır.

Bu gün de araştırmacılar tarafından istifade edilmektedir. Asar-ı Bakiye iki cilt halinde basılmıştır. Kamus-ı Riyaziyat'ın ilk cildi basılmış, İskenderiye maddesinden itibaren kalan dokuz cildi müsvedde halinde kalmıştır. Merkezimiz tarafından bu müsveddelerin fotokopisi çekilmiş ve bu çalışmada faydalanılmıştır. Gerek Asar-ı Bakiye gerek Kamus-ı Riyaziyat'ın basmalarından ve müsveddelerinden, müellifin astronomi ile ilgili eserlerinden daha önce bahsedildi. Matematik sahasındaki eserleri ise şunlardır:

1. Asar-i Bakiye
2. Cebir Dersleri
3. Cebir Dersleri Muidi
4. Darülfünun Konferansları
5. Hendese: Birinci Kısım Hendese-i Müsteviye
6. Hendese-i Tecribiyye
7. Hesab-ı İhtimalat
8. Hulasa-i Hesab-ı İhtimali
9. İlk Hendese Dersleri (devr-i mutavassıta birinci sene)
10. İlk Hendese Dersleri (devr-i mutavassıta ikinci sene)
11. İlk-i Hesab
12. Kamus-ı Riyaziyatı
13. Mebadi-i Hendese
14. Muhtasar Hendese
15. Mücmel Cebir
16. Mücmel Hendese
17. Müsellesat-ı Müsteviye
18. Nazari ve Ameli Hendese
19. Nazari ve Ameli Muhtasar Hendese
20. Nazari ve Ameli Mücmel Hendese
21. Usül-i Cebir (Mekatib-i Sultaniye, dokuzuncu sınıf)
22. Yeni Usul Resimli Hesab Dersleri

382. MEHMED NADİR (ölm. 1927)

1856 yılında Sakız adasında fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İstanbullu bir kaptan tarafından evlatlık edinilerek İstanbul'a getirildi. İlk ve orta öğrenimini Bursa Askeri Rüşdiyesinde yaptı. İstanbul'a gelerek Kuleli Askeri Lisesine girdi. Sonra Harbiye Mektebine girdi. Burada, Askeri Mektepler Nazırı Galib Paşa'nın dikkatini çekti. Mehmed Nadir'i kara kurmay subayı yapmak istedi. Fakat M.Nadir'in denizci olmayı arzu ettiğini söylemesi üzerine Bahriye Mektebine nakledildi. Bu okuldan kurmay mülazım (teğmen) olarak mezun oldu.

Yirmi iki yaşındayken onu Bahriye Mektebinde ders verirken görüyoruz. Ardından, üstün kabiliyeti dolayısıyla Divanhane-i Bahriye Meclisi Başkanlığında katip oldu. 1878 yılında **Darüşşafaka**'da riyaziyat (matematik) hocası oldu. Burada Salih Zeki'nin hocalığını yaptı. Talebeleri arasında onun ileride önemli bir bilim adamı olacağını sezdi. Bu arada, Bahriye Mektebi ders nazırı Cebirci Eşref Bey'in isteğiyle yeniden Bahriye Mektebine naklolundu. Orada matematik dersleri vermeye başladı.

1879-1880 yıllarında görevlerinden izinsiz olarak ayrılıp Londra'ya gitti. Orada, arkadaşları Hüseyin Avni ile beraber matematik kurslarına devam etti. Bilgi ve görgüsünü artırdı. Londra'dan Kıbrıs'a geçti. İzinsiz görevinden ayrıldığı için, yurda dönünce memuriyetten atıldı. Bunun üzere, 1882 yılında Abdi Kamil ile beraber Şemsülmaarif Mektebini açtı. Ardından, 1884 yılında kendi özel mektebi Nümune-i Terakki'yi kurdu. Bu okul ilk, orta ve liseden oluşuyordu. Kızlar için ayrı bir bölüm vardı. Tercüman-ı Hakikat gazetesine yazdığı bir yazıda, İstanbul'da ilk özel liseyi kendisinin kurduğunu söyler. Daha sonra, Nümune-i Terakki'nin Edirne'de şubesini açtı. Shakespeare'den, Molier'den ve başka Avrupalı yazarların eserlerinden tercümeler yaptı. 1897 yılında İttihad Terakki Cemiyeti tarafından Sultan II. Abdülhamid'e karşı bir darbe düzenlenmişti. Bunu haber alan emniyet güçleri M.Nadir'i sorguya çektiler. O da darbenin elebaşılarını söylemek mecburiyetinde kaldı. Onun bu hareketi ittihatçılarla arasını açtı. 1908 yılından sonra ittihatçıların zulümlerine maruz kaldı. Bundan sonra bir ara kendini zevke verdi. Daha önce, kendini evlatlık edinen kişinin kızı Ayşe Hanımla evlenmiştir. Bu sefer ikinci bir kadınla evlendi. İşlerini ihmal etti.

M.Nadir 1892 yılında açılan Aşiret Mektib-i Hümayununa müdür tayin edildi. 1902'de bu görevden ayrılarak Cemiyet-i Rüşumiye müdürlüğüne, 1903'te Haleb Maarif Müdürlüğüne tayin edildi. 1908 yılına kadar bu görevde kaldı. 1908'de İttihatçılar İktidara gelince onu Fezzan'a sürmek istediler. Komşusu Dr.Rüşdü Kamil'in şeaatiyle Trablusgarb'a gönderildi. Trablusgarb'ın 1911 yılında İtalyanlar tarafından işgali üzerine

İstanbul'a döndü. Edirne'ye tayin edildi. Sonra tekrar İstanbul'a geldi. **Darüşşafaka** müdürü Şemsi Bey'in iltimasıyla önce **Darüşşafaka**'da yüksek hesap dersi muallimliğine, ardından 1915 yılında İnas Darülfünunu (Kızlar Üniversitesi) yüksek hesap müderrisliğine atandı. 1919 yılında, Salih Zeki'nin rektörlüğü zamanında Nazariye-i A'dad (Sayılar teorisi) kürsüsünün kurulması üzerine, bu kürsünün başına getirildi. 13 Aralık 1927'deki ölümüne kadar bu göreve devam etti.

M. Nadir Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda yetişen büyük matematikçilerdendir. Paris'te yayınlanan *L'Intermediare des Mathematiciens* dergisinde, Darülfünun Fünun Fakültesi Mecmuasında sayılar teorisi, Diophant denklemleri diye bilinen tam sayılı çözümlü belirsiz denklemler hakkında makaleler yayınlamıştır. Bu konuda bir de müstakil kitabı vardır. 1900'lü yılların başlarında, Diophant denklemlerinin çözümleriyle uğraşan bazı matematikçiler *L'Intermediare des Mathematiciens* dergisi aracılığıyla birbirleriyle yazışmaya girişmişlerdi. Bunlar arasında yer alan M.Nadir Haleb, Trablus, İstanbul ve Edirne'den bu grupla temaslarına devam ederek, ortak çalışmalar yapmıştır. Bunun içindir ki Dickson "*Sayılar Teorisinin Tarihi*" adlı kitabının ikinci cildinde M.Nadir'in iki çözümüne atıfta bulunmaktadır.

Kitapları:

Hesab-ı Nazari

Sayfa: 479

16

387. İSMAİL HAMİD (ölm.1931)

1861 yılında İstanbul'da doğdu. **Darüşşafaka**'da ilk, orta ve lise öğrenimini tamamladı. 1883'de Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun oldu. 1883'de ek görev olarak Orman ve Maadin Nezareti Terceme-i Fünun Kalemine mütercim olarak atandı. 1885 yılında idare mesleğine geçip Yanya Vilayeti maiyet memurluğuna gönderildiyse de beş ay sonra Selanik İdadisi müdürlüğüne ve ek görev olarak aynı idadinin Fransızca, jeoloji ve biyoloji ile hukuk başlangıcı ve kanunlar muallimliklerine nakledildi. 1887'de terfi ile Manastır Maarif Müdürlüğüne ve Manastır İdadisi Fransızca muallimliğine, 1888'de Adana Vilayeti Maarif Müdürlüğüne ve Adana İdadisi jeoloji ve biyoloji, hukuk başlangıcı ve kanunlar muallimliklerine, 1893 yılında Trabzon Maarif Müdürlüğüne ve Trabzon İdadisi Fransızca, kanunlar, hıfzısıhha, fen bilgisi muallimliklerine, 1894'de Suriye Maarif Müdürlüğüne ve Şam İdadisi kimya, hıfzısıhha, kavanin ve fen bilgisi muallimliklerine getirildi. Daha sonra

İstanbul'a dönerek 1897'de Matbaa-i Amire Müdürlüğü ruznamçeciliğine tayin edildi. Bu göreve ek olarak Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi usul-i defteri (muhasebe) muallimliği yaptı. 1902'de Matbaa-i Amire'den ayrılarak Hamideye Yüksek Ticaret Mektebi Müdürlüğüne ve usul-i defteri, hesab-ı ticari, ilm-i iktisad muallimliklerine tayin edildi. 1906'da bu okuldaki muallimlikleri baki kalmak üzere, Matbaa-i Amire müdürü olarak matbaa malzemesi almak ve modern matbaacılık üzerine incelemeler yapmak üzere Almanya'ya gönderildi. Burada iken kurulan Damad Ferid kabinesindeki Maarif Nazırı tarafından azledildi. İttihat ve Terakki Partisi mensubu olduğu suçlamasıyla İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı tarafından bir süre İstanbul'a dönmesine müsaade edilmedi. 1921 yılında İstanbul'a döndü. Aynı yıl İkdamcı Cevdet ile birlikte İkdam Matbaası kitapçılık kısmını kurdu. Büyük zaferden sonra TBMM Hükümeti Maarif Vekaletince 1923'de Galatasaray Lisesi hesab-ı ticari ve usul-i defteri muallimliğine tayin edildi. 1924 yılında emekliye ayrıldı. 1925'de Hamid Matbaasını kurdu. 1931 yılında İstanbul'da vefat ettir. Tarih-i Tabii (1302/1886), İki Korkaklar (1305/1889) ve Ma'lumat-ı Ticariye (1325/1909) adlı eserleri vardır. Matematik ile ilgili serleri şunlardır.

1. Ma'lumat-ı Ticariye, Usul-i Muhasebe
2. Mufassal Ulus-i Defter
3. Muhtasar Usul-i Muhasebe, Fenn-i Defteri
4. Usul-i Defteri

Sayfa:487

17

388. AHMED RASİM (ölm.1932)

Edib, bestekar ve gazeteci Ahmet Rasim, Kıbrıs'tan Ermenek'e gelip yerleşmiş bir aileden Bahaeddin Efendi'nin oğludur. Posta ve telgraf memuru olan Bahaeddin Efendi, Ahmed Rasim'in annesi olan Nevber Hanım'la İstanbul'da evlenmişti. Bir süre sonra Tekirdağ'a tayin edilince karısını ve çocuğunu bırakıp İstanbul'dan ayrılmıştı. Nevber Hanım, çocuğunu güç şartlar altında büyütme zorunda kaldı. Ahmet Rasim ilk tahsiline Sofular'daki mahalle mektebinde başladı. Sonra Kırkçeşme'deki Tezgahcılar, Haydar'da Kuruçeşme, Sarıgül'de Hafız Paşa mekteplerinde okudu. Himayesine girdiği eniştesi Miralay Mehmed Bey'in konağında Yakub Hoca adındaki bir muallimden yazı ve Arapça dersleri aldı. Tahsil hayatından sonra da bu hocanın derslerine devam etti. 1976'da **Darüşşafaka**'ya girdi; burada dirayetli hocalardan faydalandı, devrin edebi ve fikri akımlarına karşı büyük ilgi duydu. Bilhassa Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmed

Mithat Efendi'nin eserlerini okudu; onların tesiriyle şiir ve makaleler yazmaya başladı. 1883'de **Darüşşafaka**'yı birincilikle bitirdikten sonra Posta ve Telgraf Nezaretine memur olarak girdi.

Binbaşı Bilal Bey'in kızı Sadberk Hanımla evlenmiş olan Ahmed Rasim, memuriyete ısınamadığı için hayatını yazı yazarak kazanma hevesine düşmüştü. Fransızca'dan çevirdiği bazı yazıları Ahmed Midhat Efendi'ye götürmüş ve gördüğü ilgi üzerine 1885'de Tercüman-ı Hakikat'te yazı hayatına girmiştir. Baba Tahir adıyla Ceride-i Havadis'te fenni konularla ilgili yazı ve tercümelere yayımlanmaya başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi'den gördüğü takdir ve teşvikle memuriyetini tamamen bırakıp, kendisini gazeteciliğe vermiştir. Ahmed Rasim, Muallim Naci'nin arkadaşlarıyla birlikte Tercüman-ı Hakikat'ten ayrılmasının ikinci günü Ahmed Midhat Efendi tarafından övgü dolu bir dille matbuat alemine takdim edildi. 1885-1908 yılları arasında o günlerde yayınlanan onbeş kadar gazetede makaleler, şiirler ve tercümelere yayımladı. 1324/1906'da Hüseyin Rahmi ile birlikte *Boşboğaz ile Güllabi* adlı bir mizah gazetesi çıkarmaya başladı. Bu arada okullar için yazdığı tarih, dil bilgisi, imla ve aritmetik gibi konulardaki eserlerini kitap halinde bastırıldı. Menakib-i İslam adlı kitabı dolayısıyla II. Abdülhamid'den Mecidi nişanı aldı.

1898'de Ma'lumat gazetesi tarafından Suriye'ye, 1926'da Sabah Gazetesince harp muhabiri olarak Romanya cephesine gönderilmişti. 1927'de İstanbul'dan milletvekili seçildi. Üçüncü ve dördüncü dönem milletvekili olarak TBMM'inde bulundu. 21 Eylül 1932'de Heybeliada'daki evinde öldü. Cenazesi adadaki Abbas Paşa Mezarlığına defnedildi.

Hayatı boyunca durmadan yazmış olan Ahmed Rasim'deki hakim özellik, ansiklopedist tavırlı bir gazeteci karakteridir. Türkiye'ye Batıdan gelen yenilikleri, mahalli hayatı ve asırlar boyu teşekkül eden milli zevki gözden uzak tutmadan benimsemenin doğru olacağına inanan Ahmed Rasim, kendi ifadesiyle ılımlı bir kimse idi. Edebiyat anlayışını ve dil zevkini de bu düşünce şekillendirmiştir. Daha çok nesir yazarı olarak tanınmıştır, ama şiirleri de vardır. Kendisi, **Darüşşafaka**'daki öğrenimi esnasında başladığı musiki derslerini, daha sonra özel hocalardan aldığı meşklerle geliştirerek o devrin şarkı bestekarı olmuştur.

Ahmed Rasim, tarih, coğrafya, seyahat, gramer, aritmetik gibi çok değişik konularda yüzden fazla eser vermişse de, asıl şöhretini daha çok deneme, muhasebe, fıkra ve hatıra konularındaki yazılarıyla kazanmıştır. Matematikle ilgili iki eseri vardır.

1. Hesab-ı Tedrici

18

435. MEHMED EMİN PAŞA (XIV/XX. asır başları)

Müellif posta ve telgraf nezareti mühendislerinden ve **Darüşşafaka** hendese ve Darülmuallimin müsellesat muallimlerindedir. XIV./XX. asırın başlarında yaşamıştır. Matematik sahasında üç kitabı basılmıştır.

1. Dürus-i Cebr-i A'la
2. Hesab Mecmuası
3. Mesa'il-i Kafiye-i Hesab

19

448. MUSTAFA SELİM (XIV/XX. yy)

1290 yılında Selanik'de doğdu. 1312'de Mühendis Mekteb-i Alisinden mezun oldu. Mezuniyetinden itibaren Darülfünun'da ve **Darüşşafaka**'da müderrislik ve muallimlik yaptı. 1325 tarihinde Cemiyet-i Tedrisiye'ye dahil oldu. **Darüşşafaka**'da uzun yıllar idare heyeti üyeliğinde bulundu. Darülfünun'un kapatılmasıyla kadro dışı bırakıldı. Temami ve Tefazuli, Mihanik-i Riyaziye, Cemr-i Ala, Mebhas-i Dalle, Mesail-i Müsellesatiye ve Hendese-i Müsteviye Mesaili adlı eserleri vardır.

1. Hendese-i Müsteviye Mesaili
2. Hesab-ı Asgar-ı Namütenahiyat
3. Hesab-ı Nazari Mesaili
4. Ulum-i Riyaziyeden Mebhas-i Dalle

20

461. YUSUF BEY (XIV.asır başı / XIX. asır sonu)

Hayatı ve tahsili hakkında bilgimiz yok. Mukaddime-i İlm-i Cebr adıyla bir eser yazmıştır. Bu eser Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından "mukaddimat-ı fünun" serisinde neşredilen dördüncü kitaptır. Kitap iki defa basılmıştır. İkinci baskı Mehmed Emin adlı biri tarafından düzenlenerek "cebir" başlığıyla yayınlanmıştır.

Sayfa: 558

21

Mebahis-i İlmiye

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından hazırlanan eserin ikinci cildi.

Sayfa: 592

22

Mukaddimat-ı Hendsiye

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye yayınlarındandır. Müellifi zikredilmemektedir.

Sayfa: 592